

POHLEDY NA BUDOUCNOST ČESKÉ ŠKOLY: RODIČE A VEŘEJNOST

KAREL ČERNÝ, DAVID GREGER, ELIŠKA WALTEROVÁ, MARTIN CHVÁL

Anotace: *Tématem empiricky laděné studie je percepce budoucnosti české školy. Vychází z analýzy dat z kvantitativního výzkumu veřejného mínění dospělé české populace a také z analýzy dat šetřící názory rodičů, jakožto specifické zájmové skupiny více spjaté a znalé reality české školy. To umožňuje pokus o syntézu těchto analýz. Teoreticky je studie ukotvena zejména v konceptu „Demand-led Schooling“ a kontextu experty OECD rozpracovaných scénářů školy budoucnosti.*

Klíčová slova: *scénáře školy budoucnosti, kvantitativní výzkum, ideální podoba školy, veřejnost, rodiče*

Abstract: *What is the perception of the probable as well as desirable future of schooling among Czech general public? And what is the perception among parents in comparison with the general public? The study which tries to answer these questions is based on survey dates. The survey topic in general and survey questions in particular were inspired by the OECD future schooling scenarios.*

Key words: *future of schooling scenarios, quantitative research, desirable future of schools, general public, parents*

1 TEORETICKÝ ÚVOD: KONCEPT DEMAND-LED-SCHOOLING A SCÉNÁŘE ŠKOLY BUDOUCNOSTI

Cílem studie je podat informaci o tom, jakou budoucí podobu školy (na úrovni základního vzdělávání) pokládá česká veřejnost za nejpravděpodobnější, ale také na to, jaká se většině lidí jeví jako nejideálnější. Zároveň v této souvislosti budou komparovány názory tzv. široké veřejnosti (osoby starší 18 let) a rodičovské sub-populace. Pokusíme se tedy zjistit, jaké scénáře v české společnosti patří mezi favority, a jaké naopak mezi outsidersy a zároveň také to, zda se názory na budoucí podobu školy mezi různými skupinami liší (kromě zaměření na rodiče se pokusíme podívat také na další socio-demografické skupiny).

Nejprve se stručně podíváme na dva teoretické koncepty, shodou okolností v obou případech z dílny OECD, v jejichž rámci je předkládaná studie ukotvena a ji-

miž bylo od počátku empirické šetření inspirováno: koncept „Demand-led Schooling“ a scénáře školy budoucnosti.

OD NABÍDKOVÉHO K POPTÁVKOVÉMU VZDĚLÁVACÍMU SYSTÉMU

Podle expertů z OECD (2006, s. 17-31) lze současnou transformaci vzdělávacích systémů probíhajících v průmyslově vyspělých zemích světa zjednodušeně vylíčit jako příběh přechodu od nabídkou určených (*supply-dominated*) státně-centralizovaných systémů k systémům stále senzitivněji reagujícím na potřeby a požadavky stále heterogennější a měnící se poptávky (*demand-sensitive schooling, demand-led system*). Do budoucna má hrát právě poptávka rostoucí roli při formování podoby jednotlivých škol i celých vzdělávacích systémů. Poptávku přitom v tomto pojetí reprezentují zejména rodiče, ale také například žáci a studenti, zaměstnavatelé, příslušníci různých minorit, dokonce i široká veřejnost a podobně. V 19. a 20. století převládalo pojetí, kdy se ze státu stal monopolní poskytovatel masového vzdělávání. To bylo unifikované, standardizované, kanonizované a na politickou objednávku mělo v prvním plánu „vyrábět“ vzorné občany identifikující se s národním společenstvím a loajální k danému státu (srov. také Gellner 1993), v plánu druhém pak mělo představovat základ ekonomické prosperity, blahobytu a všeobecného pokroku. Dynamika a vývoj vzdělávacího systému byly primárně determinovány z centra; stát zvyšoval nabídku množství vzdělávacích příležitostí a možných vzdělávacích drah, jež byla provázena expanzí vzdělávacího systému (růst délky vzdělávání i celkového množství žáků a studentů v systému). To samé, co zde bylo řečeno o kvantitě, platilo v tomto pojetí i o kvalitě – stát se ve svém vlastním zájmu snažil zlepšovat také kvalitu nabízeného vzdělání.

V současné době se však v některých vyspělých zemích poptávka ze strany rodičů a dalších skupin stává rostoucí měrou důležitou součástí vzdělávací politiky a realizovaných reforem v oblasti školství. Stále náročnější vysokoškolsky vzdělaní rodiče chovající se jako kriticky uvažující občané znající svá práva se stále vehementněji dožadují vlivu na podobu vzdělávání svých dětí a vzdělávací systém se na to snaží reagovat. Také rostoucí individualizace a diverzifikace společnosti vede k tomu, že poptávka po vzdělávání ze strany populace již není ani zdaleka homogenní a stále více se rozchází s dosavadní standardizovanou nabídkou. Je tedy stále těžší, aby unifikovaný, centralizovaný a na standardizované nabídce postavený systém dokázal uspokojit všechny požadavky. K tomu se přidávají takové trendy, jako je snaha vystavit veřejné instituce (školy) vyšší vzájemné konkurenci, přičemž se věří, že selepší kvalita jimi nabízených služeb šitá na míru požadavkům veřejnosti, nebo nový pedagogický důraz na žáka stojícího v centru učebních procesů (Plank 2005, OECD 2006).

Jsou-li požadavky ze strany aktérů (např. rodičů či studentů a zaměstnavatelů) uspokojovány patřičnou nabídkou, nevzniká tlak na změnu. Naopak rozchází-li se stále více *očekávání* a míra jejich reálného *uspokojení*, poptávka začíná hrát rostoucí roli. Cílem empirických výzkumů požadavků veřejnosti a specifických skupin na vzdělávání je právě zmapovat, jaká jsou skutečná očekávání aktérů, případně

i to, nakolik jsou se současnou situací spokojeni (zkoumají se taková témata jako celková spokojenost se školstvím, očekávání a spokojenost rodičů s danou školou, jejich názory na problémy škol či učitelskou profesi, ale i názory a spokojenost žáků a studentů) (OECD 2006, Walterová; Černý; Greger; Chvál 2010).

Poptávka vznášená na vzdělávací systémy a vytvářející tlak na jejich změnu se pak manifestuje způsobem (a) *kolektivním*, a to skrze specifické zájmové skupiny (např. etnické, konfesijní nebo jazykové menšiny, profesní svazy a zaměstnavatelé, sdružení rodičů), nebo (b) cestou *individuální* (např. jednotliví rodiče a studenti). Jasně vyjádřit své požadavky přitom kolektivní i individuální aktéři mohou dvojnásobným způsobem: (a) opustit stávající systém nebo instituci ve prospěch již existující či nově vytvářené alternativy (*exit strategies*), (b) dát velmi hlasitě najevo své požadavky a názory, participovat na fungování stávajícího systému či instituce a snažit se je změnit zevnitř (*voice strategies*) (OECD 2006, ke stěžejnímu konceptu *voice* a *choice* ve veřejné politice více Hirschman 1970).

Tab.1: Dimenze a vyjadřování poptávky – Matice strategií a přístupů

	EXIT	VOICE
INDIVIDUAL	Volba soukromé, církevní, kvalitnější či alternativní školy nebo vzdělávacího programu, paralelní vzdělávací systém, domácí vzdělávání, v extrémní podobě chronické absentérství.	Rodiče, žáci a studenti přímo participují na rozhodovacím procesu a hrají klíčovou roli také při vysoce personalizovaném učebním procesu. Roli hrají také neformální vazby rodič-učitel-vedení školy.
COLLECTIVE	Specifické i zájmové skupiny zakládají vlastní školy (např. náboženské, etnické, jazykové, pedagogicky různě ukotvené).	Zájmové skupiny ovlivňují stávající školy i národní vzdělávací politiku a reformy.

Upraveno podle OECD 2006, s. 28.

Autoři koncepce konstatují, že dosud výzkumy zabývající se školstvím a vzdělávací politikou jednostranně akcentovaly nabídkovou stranu (např. kurikulum, struktura školského systému, znalosti učitelů) či kontext vzdělávání (např. nerovnosti, znalostní ekonomika, migrace), avšak naprosto byla badatelsky zanedbána strana poptávky (např. požadavky rodičů, názory různých sociálních skupin) (OECD 2006). To platí pro Českou republiku dvojnásob (srov. Kotásek; Greger; Procházková 2004, Černý; Walterová 2006). V polovině 90. let 20. století byl proveden asi dosud nejsystematičtější pokus zpracovat a zmapovat poptávku a požadavky na vzdělávání v sérii výzkumů agentury AMD (AMD 1995, 1995b, 1996, 1998, 1999), které cílily na širokou veřejnost, ale také na specifické sociální skupiny (např. zaměstnavatelé, absolventi škol).

Nová vlna kvantitativních dotazníkových šetření, ale i kvalitativně laděných výzkumů, zabývajících se rozsáhle požadavky různých společenských skupin

po vzdělávání, se realizovala až v druhé polovině první dekády nového milénia (pro rozsáhlý přehled realizovaných výzkumů viz Walterová; Černý; Greger; Chvál 2010). Předkládaná analýza vychází právě ze snahy vytěžit tato nová data, pokusit se o jejich syntézu a prezentovat je zasazená v rámci výše představeného teoretického konceptu poptávkou stimulovaného vzdělávání. Ten je, jak jeho autoři přiznávají, vysoce kontroverzní. Upozorňují především na nebezpečí „marketizace“ celého pojetí v praxi, a to ve společnostech, kde tržní vztahy a motiv ziskovosti proniká do stále dalších oblastí. Zvláště český čtenář se také nemůže ubránit pochybností, do jaké míry jde o normativní vizi (přechod od nabídkového k poptávkovému modelu) a do jaké míry jde o popis reálných trendů. Konečně se také pokusíme zjistit, zda je poptávková strana skutečně natolik progresivní a reformám i změnám nakloněná, jak předpokládají autoři koncepce, či zda jde v českém případě daleko spíše o konzervativní sílu, od které nelze očekávat přílišného tlaku na změny.

SCÉNÁŘE ŠKOLY BUDOUCNOSTI

Pro šetření názorů široké veřejnosti a rodičů jsme se dále inspirovali scénáři možného vývoje školního vzdělávání vypracovanými experty v rámci projektu OECD *Schooling for tomorrow* (2001).

O co v těchto scénářích jde? V obecné rovině lze říci, že na půdě OECD vypracované scénáře¹ budoucnosti školy umožňují položit si otázku po pravděpodobnosti, stejně tak i žádoucnosti každého z nich (nejde tedy ani o čistou predikci, avšak ani pouze o normativní vizi). Časovým horizontem, ke kterému se vztahují, je období příštích cca 15-20 let. Toto časové vymezení přesahuje obvyklé vládní cykly vzdělávací politiky, aniž by však upadalo do nadměrné spekulativnosti stran příliš vzdálených horizontů. Relativní obecnost a nekonkrétnost jednotlivých scénářů je dána tím, že se snaží obsáhnout podobu školských institucí od předškolního vzdělávání až po vyšší sekundární stupeň (srov. OECD 2001). Jde zároveň o příklad ideálních typů, tak jak jim rozuměl například sociolog Max Weber (1998). Tedy abstrakcí, jež bychom v čisté podobě v realitě (současné i budoucí) jen stěží hledali, které však nabízejí mocný analytický nástroj pro hledání a odhalování souvislostí, pravidelností či klíčových trendů (tím, že zdůrazní z hlediska výzkumníka klíčové aspekty analyzovaných jevů, a naopak potlačí „rušivý“ vliv momentů nepodstatných).

V námi realizovaných výzkumech proto scénáře vždy sloužily především k inspi-

1 Scénáře – „příběhy o možných (alternativních) budoucnostech“ – se řadí k základním procesuálním prognostickým metodám, přičemž kladou důraz na kvalitativní metodologii. Užívají se v případech, kdy je potřeba současně zohlednit mnoho faktorů (pro danou oblast relevantních hybných sil), kdy panuje poměrně vysoký stupeň nejistoty ohledně budoucího stavu a kdy nemůže být minulost ani přítomnost spolehlivým vodítkem pro budoucnost. Jejich ambicí proto nejsou jednoznačné předpovědi budoucnosti, nýbrž popis možných budoucích událostí a trendů na základě alternativních předpokladů (deskriptivní scénáře), případně popis možností dosažení žádoucího budoucího stavu (normativní scénáře). Dobře zpracované scénáře by měly být nejen hodnověrné a vnitřně konzistentní, ale také inspirativní – měly by sloužit jako podnětný zdroj soustavného uvažování o možných budoucnostech. Právě tuto jejich inspirační funkci jsme využili pro položení otázek týkajících se názorů na možné budoucí směřování české školy (podle Nekolová 2006).

raci a „rozhýbání“ imaginace výzkumníků a také respondentů. Šlo tedy o východisko dalšího zkoumání, nikoliv o svazující dogma. Scénáře tedy posloužily k naznačení možných hlavních směrů vývoje a k základnímu „rovnoměrnému“ badatelskému (teoretickému a poté empirickému) pokrytí alternativních budoucností školy, tak jako o nich uvažují naši respondenti. Zcela v dikci autorů scénářů tak byly kreativně využity jako východisko pro formulování výzkumných hypotéz a k jejich dalšímu rozpracování do podoby konkrétních dotazníkových položek. Kreativitou zde máme na mysli zejména to, že transformací či „překlopením“ relativně komplexních teoretických modelů z dílny OECD (každý scénář rozpracovává několik rovin od podoby veřejné atmosféry a vzdělávací politiky, přes globální charakteristiku vzdělávacího systému či postavení učitelské profese až po reálnou podobu a fungování institucí přímo zajišťujících vzdělávání) do podoby výzkumných hypotéz či konkrétních dotazníkových položek došlo k redukci této komplexity a mnoho-vrstevnatosti směrem k jednorozměrnosti či zploštění původních teoretických modelů. Naše výzkumy totiž sledovaly zejména podobu a projevy každého ze scénářů na úrovni institucí přímo zajišťujících vzdělávání (tj. podoby školy či jejího funkčního ekvivalentu), a rozhodně tak nechceme tvrdit, že jsme zkoumali názory respondentů na holisticky pojaté scénáře OECD a všechny jejich aspekty a institucionální projevy. Rozhodně tedy netvrdíme, že pokládané otázky a dotazníkové položky představují vyčerpávající operacionalizaci daného scénáře, že ho vyčerpávajícím způsobem pokrývají, reprezentují.

Šest alternativních scénářů školy pracuje se třemi základními směry možného vývoje: (1) extrapolace současného stavu, (2) rescholarizační scénáře předpokládající posilování společenské role školy a (3) descholarizační scénáře, které naopak očekávají úpadek a až zánik podoby školy, tak jak ji známe dnes. Představme si nyní ve stručnosti oněch šest alternativních modelů budoucího vývoje školy (scénáře podle Kotásek 2002, 2004, OECD 2001). Zároveň se také vždy v souvislosti s daným scénářem podívejme na to, jak jsme s ním v případě jednotlivých empirických šetření pracovali.

Komunitní model školy (a) předpokládá, stejně jako v případě modelu učící se školy (viz dále), široký společenský konsenzus ohledně významu školního vzdělávání jako nejúčinnějšího nástroje proti sociální fragmentaci a ztrátě stěžejních společenských hodnot. Tento konsenzus je však provázen i příslušným přesměrováním finančních toků. Škola se v tomto pojetí stává hlavním střediskem společenského života obce (typické jsou intergenerační aktivity včetně celoživotního vzdělávání, škola nabízí aktivity i mimo školní vyučování), status učitele se posiluje. Tento scénář nás v případě dotazování široké i rodičovské populace inspiroval k minimalistické formulaci otázky: „Škola posílí svou roli. Stane se významným centrem společenského života obce (městské čtvrti)“.

Model učící se školy (b) odpovídá potřebám rozvíjející se společnosti vědění a ekonomiky založené na znalostech. Kritickým předpokladem je otevřenost učitelstva k novým přístupům a metodám, zvýšená inovativnost institucí profesní přípravy i dalšího vzdělávání učitelů. Škola funguje jako „učící se organizace“ zaměřená na permanentní vnitřní zdokonalování s klíčovou rolí týmové práce pedagogů

a vysokých manažerských nároků kladených na personál. Typická je specifická profílace jednotlivých škol, důraz na vysokou kvalitu a šíři nabídky, personalizace vzdělávacích procesů šitých na míru jednotlivým žákům. Mezi jednotlivými školami, ale i dalšími „učícími se organizacemi“, se vytvoří síť vazeb, které budou stimulovat další inovace. Předpokládá se zachování silné podpůrné role centrálních státních struktur se zvláštním zřetelem na pomoc nejslabším školám. Tento scénář vedl k formulaci otázky mířené na širokou veřejnost a rodičovskou sub-populaci: „Škola posílí svou roli. Výrazně zvýší kvalitu vzdělávání“ .

Tradiční model veřejné školy a udržování silných byrokraticky řízených školských systémů (c) předpokládá, že dosavadní školské systémy se silnými prvky byrokracie a tlakem k uniformitě přetrvají i do budoucna, nebudou riskovat radikální změny a zachovají tradiční model školy a výuky do značné míry v takové podobě, jako ho známe doposud, resp. jako ho znaly předchozí generace. Tento model nás inspiroval k formulování dotazníkové položky: „Role a podoba školy se nebude výrazně měnit“.

Černou ovčí mezi modely školy budoucnosti je (d) krizový model školy jako důsledek odlivu zájmu o učitelskou profesi. Krize učitelské profese se projevuje alarmujícím stárnutím pedagogických sborů. Nedostatek mladých učitelů a neschopnost škol mladé kantory udržet jsou způsobeny klesající přitažlivostí učitelské profese, která stále hůře konkuruje s nově vznikajícími atraktivními pracovními příležitostmi pro absolventy pedagogických fakult (např. ve službách, médiích, kultuře). Svou roli hraje dále také zvyšující se zatížení a náročnost pedagogické práce, ale i pokles celkové společenské prestiže učitelské profese. Výsledkem je zpomalení či zastavení inovačních procesů na školách a celkové snížení kvality vzdělávání. Případná zásadní opatření vzdělávací politiky se ke všemu projeví s dlouhým časovým odstupem, dynamika scénáře vykazuje výrazné pozitivní zpětné vazby urychlující další odliv učitelů. Významným rozměrem krizového scénáře je riziko prohloubení regionálních (krize poskytne některé regiony více, jiné méně) a sociálních (lépe situované rodiny budou hledat východisko v soukromém školství, intenzivnějším využívání ICT aj.) nerovností. Tento scénář jsme při dotazování široké ani rodičovské veřejnosti nevyužili (jedním z hlavních důvodů byla pragmatická snaha o zkrácení neúnosně rozsáhlé pracovní verze dotazníku)².

Model učebních sítí (e) předpokládá rostoucí nespokojenost (zejména rodičovské) veřejnosti s tradiční podobou školy, která se stává stále více nevyhovující a zastaralou vzhledem k novým požadavkům. Rozvoj a šíření nových médií a technologií (zejména internetu) zároveň umožní radikální deinstitucionalizaci učení – ve své krajní a futurology často ohlašované podobě by mělo podobu začleňování „izolovaného“ individua (rozuměj žáka) do učebních sítí v podmínkách informační společnosti. Učení by se tak neuskutečňovalo v prostorově a časově vymezeném místě (po způsobu současné školy) a s pomocí „učitelů“. Zásadní roli by hráli rodiče v podmínkách domácího vzdělávání a také informální učení. Je zřejmé, že by došlo

2 Jak nás upozornil jeden z recenzentů tohoto textu, další z možných směrů je zcela opačný, tj. induktivní, který spočívá v sémantické analýze procesů řešení učebních úloh, a následném odvozování náhledů na to, jak tyto procesy souvisejí s rozvíjením oborových, mezioborových a posléze nadoborových kompetencí.

k oslabení role státu v řízení školství. Existuje i reálné riziko sociálního vylučování těch, kteří nemají dostatečný přístup k sítím. Tento scénář nás vedl k takto formulované dotazníkové položce: „Škola v současné podobě bude postupně zanikat. Žáci se nebudou vzdělávat ve škole, ale prostřednictvím internetu“.

Tržní model školy (f) se bude prosazovat v důsledku nespokojenosti až revolty daňových poplatníků s úrovní veřejného školství a šíření neoliberalní ekonomické rétoriky prosazující zavádění zásad tržní konkurence, deregulace, manažerských přístupů a privatizace i v oblasti školství a vzdělávání. Postupně vznikne jakási duální struktura privátního a veřejného školství a poskytovatelů vzdělávání s různou mírou průniku a spolupráce soukromých a veřejných aktérů. Je zřejmé, že celková role centrálních orgánů bude upadat a konkurence mezi poskytovateli vzdělávání bude mít tendenci potlačovat vzájemnou kooperaci. Tržní model školy poskytl inspiraci k formulování následující otázky: „Škola v současné podobě bude postupně zanikat. Žáci si budou nakupovat vzdělávací služby u různých soukromých agentur“.

V souvislosti se scénáři a prognostikou na poli výzkumu budoucnosti školního vzdělávání je na závěr zapotřebí zdůraznit, že jde o stále živou badatelskou tematiku. Na půdě OECD došlo nejnověji k publikování studie *Trends Shaping Education 2010* (publikace se zabývá zejména dynamikou globalizace, vývojem sociálních výzev, změnami na trhu práce, proměňující se podobou dětství a rolí informačních technologií v životech nastupujících generací) (OECD 2010). Evropská komise se podobně snaží identifikovat hlavní externí výzvy a trendy a promýšlet jejich dopady na budoucí podobu vzdělávání (jde však o výrazně normativní přístup, zdůrazňuje se rostoucí důležitost snah vybavit všechny žáky klíčovými kompetencemi, připravit absolventy na celoživotní vzdělávání, reagovat na environmentální výzvy a poskytnout vzdělávání podporující koncept trvale udržitelného rozvoje, dále se podporuje výchova pro aktivní občanství, spravedlivost a personalizace ve vzdělávání (srov. Commission 2007). Existuje také řada dalších projektů zabývajících se scénáři budoucnosti vzdělávání. Například KnowledgeWorks Foundation (2020 Forecast: Creating the Future of Learning 2030, <http://www.futureofed.org/forecast/>)³.

2 METODOLOGIE A POUŽÍVANÁ DATA

Pro potřeby studie se pracuje s kvantitativními daty získanými v rámci šetření dílčího cíle číslo 4 Centra základního výzkumu školního vzdělávání. Tento dílčí cíl si kladl za cíl zejména mapovat požadavky různých sociálních skupin na školní vzdělávání. V tomto textu zaměřeném na percepci budoucnosti školy se omezuje pouze na českou dospělou populaci a také na populaci rodičovskou. Postoje těchto dvou skupin pak komparujeme. Případné zájemce o další výsledky rozsáhlých výzkumů dotazujících se na budoucí podobu školy zacílené i na jiné populace (české elity, vedení škol) odkážeme na publikované studie či připravované publikace (např. Černý; Walterová 2006, Černý 2007, Černý 2009, Černý; Greger; Walterová; Chvál 2010, Walterová; Černý; Greger; Chvál 2010).

3 Zde autoři studie děkují recenzentovi za cenné podněty a odkazy na relevantní zdroje studií.

Analýza postojů veřejnosti byla provedena na datech z výzkumu veřejného mínění realizovaného v Ústavu výzkumu a rozvoje vzdělávání Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Kvantitativní dotazníkové šetření zjišťovalo názory veřejnosti (18–69 let) týkající se různých aspektů školního vzdělávání bylo realizováno na vzorku 1518 respondentů (z toho 1206 „běžná populace“ a 474 populace rodičovská, tj. rodiče dětí ve věku povinné školní docházky). Terénní sběr dat zajišťovaný agenturou MEDIAN proběhl záměrně na konci školního roku 2007/2008 (červen-srpen 2008). Výběr respondentů byl učiněn na základě náhodného stratifikovaného výběru ve dvou základních krocích: náhodný výběr domácnosti ze seznamu adres a náhodný výběr osoby v dané domácnosti (dle tzv. Kishových tabulek). návratnost dosáhla velmi slušné úrovně 73 % (tj. z 2080 náhodně vybraných domácností bylo úspěšně dotázáno 1518)⁴.

Výsledný datový soubor byl s pomocí standardních statistických postupů opatřen vahami na populaci České republiky podle známých kritérií (pohlaví, věk, vzdělání, region a velikost místa bydliště).

Vzhledem k tomu, že při konstruování výběrového souboru veřejnosti (1206) byl zároveň realizován nad-výběr rodičovské veřejnosti, bude se dále v textu hovořit o třech populacích. Budeme-li hovořit o postojích veřejnosti, případně české veřejnosti, pracujeme se souborem 1206 respondentů, který je vážený tak, aby byl reprezentativní za dospělou českou populaci ve věku 18 až 69 let. Budeme-li hovořit o názorech rodičů, pracujeme se základním souborem 474 rodičů, přičemž rodiče definujeme jako ty jedince, kteří mají dítě ve věku povinné školní docházky a zároveň bydlí ve společné domácnosti s dítětem. Kategorii rodičů jsme omezili na rodiče dětí ve věku povinné školní docházky (nejčastěji děti ve věku 6 až 15 let) proto, že většina otázek celého výzkumu se zaměřovala na vzdělávání právě této věkové skupiny dětí.

V neposlední řadě pak mnohdy porovnáváme populaci rodičů a „nerodičů“. Označení nerodiče zde neznamená, že by se jednalo o bezdětné páry nebo bezdětné jedince, ale jedná se o zbytek populace ze základního souboru 1206 respondentů po vyjmutí těch rodičů, jejichž děti realizují povinnou školní docházku (navštěvují základní školu nebo nižší ročníky víceletých gymnázií). Ve skupině „nerodičů“ tak mohou být rodiče dětí v mateřské škole, případně na vyšších stupních vzdělání (sekundární školství, terciér). V základním souboru 1206 respondentů tak bylo 162 rodičů a 1044 nerodičů. Pro úspornost jazyka jsme zvolili označení nerodič, přestože je věcně zkrslující. Z tohoto důvodu ho mnohdy v textu uvádíme v uvozovkách – „nerodiče“.

4 Pro sběr dat byla použita moderní technika CAPI (*Computer Assisted Personal Interviewing*), která spočívala v převedení dotazníku do podoby počítačového programu a následného dotazování s pomocí sítě tazatelů vybavených notebookem (program kontroluje vyplnění všech položek, odpovědi jsou zaznamenávány přímo do počítače, a eliminují se tak chyby při přepisu dat, program umožňuje náhodnou rotaci pořadí otázek v bateriích otázek a přináší celou řadu dalších výhod).

3 POHLED ŠIROKÉ ČESKÉ VEŘEJNOSTI A RODIČŮ: KONZERVATIVNÍ, NEBO PROGRESIVNÍ PREFERENCE?

Podívejme se tedy na pohled široké české veřejnosti i rodičovské sub-populace (rodiče dětí ve věku povinné školní docházky) na budoucí směřování českých *základních* škol. Využijeme přitom otázek zkonstruovaných a inspirovaných scénáři OECD (viz výše). Přitom půjde o dvě vzájemně provázaná témata. Jaký model školy budoucnosti považuje česká veřejnost a rodiče za *nejpravděpodobnější*? A jaký scénář je naopak vnímán jako *nejvíce žádoucí* – jako ideální model školy pro 21. století? Bude zde zároveň kladen důraz na komparaci rodičovské a nerodičovské populace, případně také na podrobnější rozbor požadavků dalších specifických socio-demografických skupin (pohled různých generací, vzdělanostních či genderových skupin, příznivců různých politických stran a ideových proudů atd.). Při ověřování názorů širší veřejnosti a rodičů na možné i žádoucí budoucí podoby školy jsme navázali na v minulosti provedené tuzemské i mezinárodní výzkumy na vzorcích expertů vzdělávací politiky, studentů učitelství či vedení škol (srov. Kotásek 2004, OECD 2001, Černý 2007).

ALTERNATIVNÍ BUDOUCNOSTI: STATUS QUO, NEBO POSÍLENÍ FUNKCÍ ŠKOLY?

Celá polovina (48 %) dospělé české veřejnosti (lidé starší 18 let) odhaduje, že se škola a její role nebude v budoucnu s největší pravděpodobností nijak výrazně měnit. Jde tedy o odhad blízký velmi konzervativnímu scénáři OECD, který počítá se zachováním současné podoby školy a vzdělávání, tak jak ho znají současní žáci, jejich rodiče i prarodiče. Polovina české populace si tedy nedokáže představit, že by se škola a její role měla do budoucna nějak výrazně proměnit.

Mezi scénáři, které předpokládají změnu, se české veřejnosti jako nejpravděpodobnější jeví škola zaměřená na procesy učení (tj. respondenti odpovídají, že škola do budoucna pravděpodobně výrazně zvýší kvalitu vzdělávání). V tomto případě jde o celou čtvrtinu české dospělé populace (25 %). Podle další pětiny (18 %) se škola stane centrem společenského života obce či městské čtvrti. Jde tedy o odhad vývoje, který je nejbližší scénáři komunitní školy vypracovaný na půdě OECD. Celkově tedy vidíme, že transformaci českých škol směrem k rescholarizačním typům scénářů pokládá za reálný a pravděpodobný budoucí vývoj celých 43 % veřejnosti.

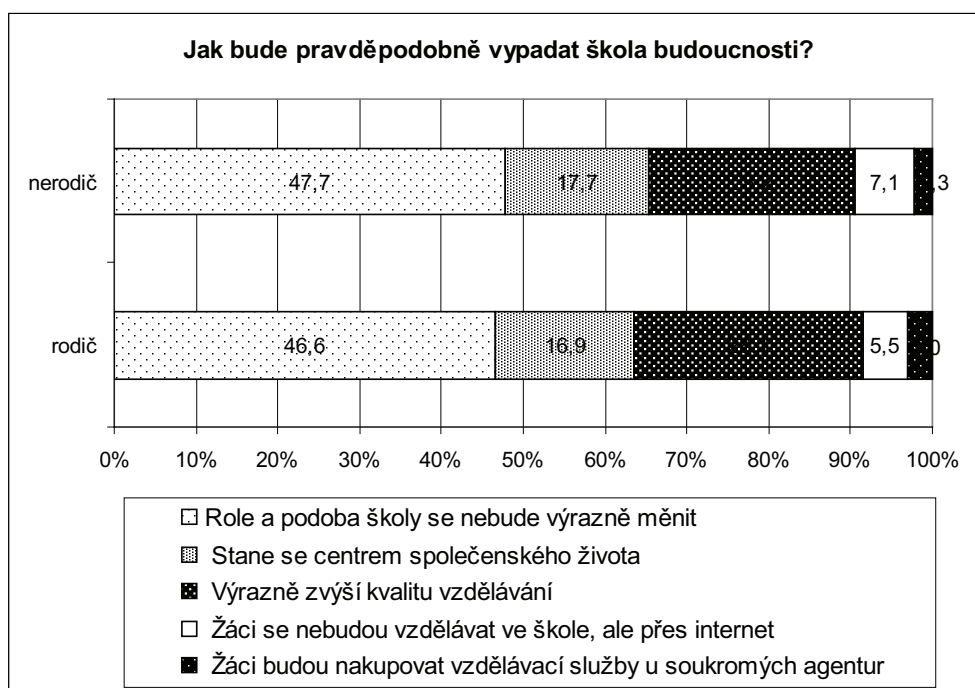
Veřejnost je tedy celkově v odhadu budoucího vývoje rozštěpena na dva zhruba stejně silné tábory. Jedni se domnívají, že se současná podoba školy nebude výrazně měnit (48 %), druhí naopak očekávají vývoj, kdy by škola měla výrazně posilovat své vzdělávací či sociální funkce (43 %).

Další teoreticky možné směry vývoje již nejsou pokládány ani zdaleka za příliš pravděpodobné. Typicky futuristický a výrazně descholarizační směr vývoje, kdy se žáci a vzdělávání odeberou ze školních budov a školních lavic na virtuální sítě internetu, očekává pouze 7 % české veřejnosti. Opravdová minorita (necelá 3 %)

pak očekává výrazně volno-tržní směr vývoje, kdy by se žáci a jejich rodiče proměnili v zákazníky a klienty nakupující vzdělávání u vzájemně si konkurujících soukromých agentur orientovaných na uspokojení poptávky a dosahování zisku. Vidíme tedy, že výrazně descolarizační scénáře nejsou chápány ani na počátku 21. století jako realistický směr budoucího vývoje české školy a potažmo i celého systému základního vzdělávání. Za pravděpodobný tento směr vývoje pokládá zhruba desetina české společnosti.

Nyní se podíváme o něco podrobněji na odhad budoucího vývoje převažující v jednotlivých specifických skupinách a sub-populacích. Rodiče, kteří jsou v pravidelnějším kontaktu se školní realitou díky svým dětem, se neliší (viz graf) ve svém odhadu ohledně budoucího vývoje škol od lidí, kteří nemají potomka ve věku povinné školní docházky (Chí-kvadrát test, Sig. = 0,55). Naprosto se také neliší odhad budoucího vývoje u mužů a žen (Sig. = 0,18)⁵.

Graf 1: Odhad budoucího reálného vývoje školy (v % preferenčních odpovědí)

Naopak lze vysledovat zajímavé, ačkoliv jakkoliv drobné, rozdíly mezi jednotlivými generačními ročníky (Sig. = 0,04), vzdělanostními skupinami (Sig. = 0,00) a sympatizanty různých politických stran (Sig. = 0,00).

Mladí lidé ve věku 18-29 let se častěji domnívají, že vývoj školy půjde směrem *descolarizačních* scénářů. Mají tendenci dávat o něco větší šanci tržním mechanismům (4% vs. 3% u běžné populace), zejména ale virtuálním sítím a internetu (9% vs. 7%), a to na úkor pojetí školy jako centra společenského života (14% vs.

5 Nebude-li výslovně uvedeno jinak, jedná se v případě statistických testů o Chí-kvadrát test.

18 %). Tyto rozdíly jsou sice systematické (vyšší pravděpodobnost obou descholarizačních scénářů), avšak statisticky i věcně velmi subtilní. Nicméně drobně naznačují poněkud jinou optiku nejmladší nastupující generace, jejíž hlas bude v brzké budoucnosti hrát dost možná rostoucí roli.

Nejkonzervativnější odhad stran budoucího vývoje pak nepřináší nejstarší populační ročníky, nýbrž čtyřicátníci (40-49 let). Celých 52 % lidí této generace se domnívá, že se role a podoba školy nebude nijak výrazně měnit (oproti průměrným 48 %). Jde o generaci narozenou zhruba v rozmezí let 1960 až 1970, jež dospívala, vzdělávala se a začínala svůj profesní i rodinný život v době normalizace. Konečně, celkově nejvíce vybočuje (adjustované reziduum na úrovni 2,5) nejstarší generace zahrnutá do našeho výzkumu (60-69 let), a to tak, že pokládá za nejpravděpodobnější vývoj směrem k výraznému zvýšení kvality vzdělávání (34 % z této generace oproti průměrným 25 %).

Vzdělání respondentů pak velmi zajímavým způsobem štěpí názory veřejnosti týkající se odhadu budoucího vývoje – a to systematicky a pouze – v případě *rescholarizačních* scénářů. Lidé s různým vzděláním se tedy nejméně shodnou na tom, zda školy posílí svou edukační a sociální roli, nebo k tomu naopak nedojde. Vysokoškoláci častěji než ostatní odhadují, že se škola v budoucnu stane centrem společenského života (27 %). Oproti tomu lidé se základním vzděláním tuto eventualitu nevidí jako příliš pravděpodobnou (8 %). Lidé s maturitou pak mají tendenci o něco více než ostatní stavět se za názor, že škola výrazně zvýší kvalitu vzdělávání (32 %), a to zejména ve srovnání s lidmi s výučním listem (21 %)⁶.

Voliči ODS a Strany zelených pak o něco častěji než ostatní odhadují, že vývoj základních škol půjde zejména cestou zvyšování kvality (30 %, resp. dokonce 35 % vs. průměrných 25 %). Mezi voliči ODS je pak také velmi mírná tendence očekávat vývoj směrem k tržnímu modelu školy (4 % vs. průměrná necelá 3 %). Voliči ČSSD zase vykazují velmi mírnou tendenci (adjustované reziduum 2,0) tipovat si na vývoj směrem ke komunitnímu scénáři (20 % vs. průměrných 18 %), což je také příznačné pro voliče bývalé vládní a parlamentní strany KDU-ČSL (25 % vs. průměrných 18 %). Elektorát těchto politických stran tedy očekává spíše posilování funkcí školy, vývoj směrem k rescholarizaci. Voliči KSČM pak představují názorovou avantgardu alespoň v tom smyslu, že o něco častěji odhadují vývoj směrem k dominantní roli sítí a internetu (přes 11 % vs. průměrných 7 %) (výzkum se konal před vznikem či etablováním strany TOP 09 i Věcí veřejných, což bohužel vede k zastarávání části sebraných informací).

6 Celkově je však třeba říci, že vztah mezi dosaženým vzděláním respondenta a odhadem budoucího vývoje základní školy není lineární. Neplatí tedy, že by s rostoucím vzděláním začal jasně převažovat nějaký názor. Postoje jednotlivých vzdělanostních skupin jsou nicméně, jak naznačuje text, poměrně diferencované.

ČESKÝ SEN: ZŘETELNÍ FAVORITÉ I JASNÍ OUTSIDEŘI

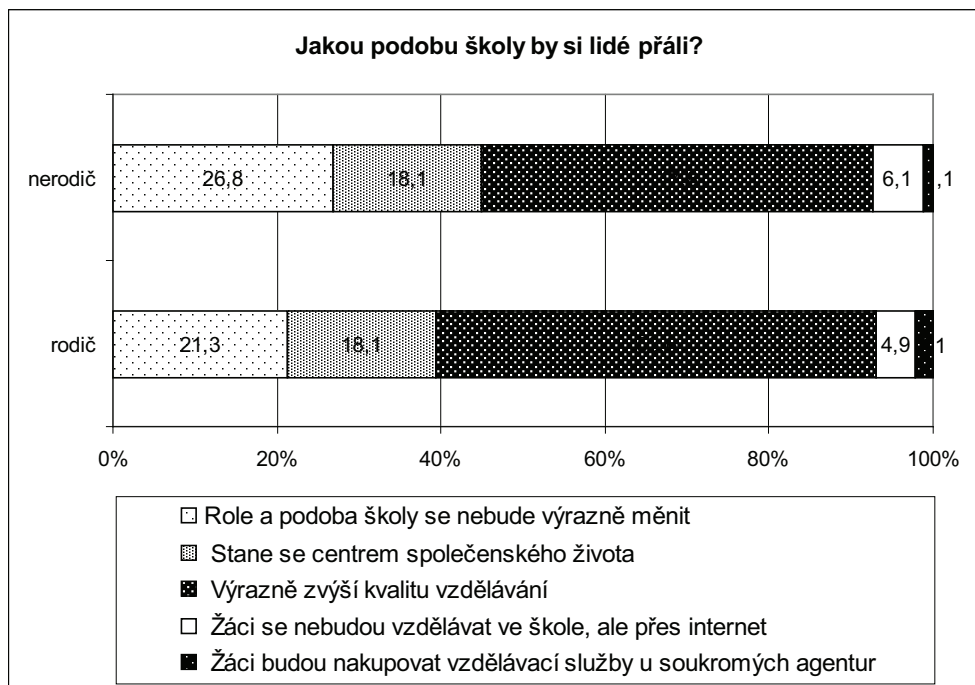
A jakou podobu školy by si veřejnost do budoucna přála? Především vidíme, že *poptávka po podobě školy a vzdělávání není v žádném případě homogenní, nýbrž značně diferencovaná*. Nicméně výraznými favority jsou v očích české veřejnosti vývojové trajektorie blízké *rescholarizačním scénářům školy*. Celá polovina (48 %) respondentů by ráda, aby „škola budoucnosti“ podstatně zvýšila kvalitu poskytovaného vzdělávání, aby se tedy primárně soustředila na procesy učení. Další necelá pětina (18 %) respondentů by si přála, aby se škola stala v první řadě centrem společenského života komunity (obce, městské čtvrti). Vývoj směrem odpovídajícím rescholarizačním scénářům tedy favorizují celé dvě třetiny (66 %) dospělého obyvatelstva České republiky. Ve skupině obyvatel preferujících rescholarizační scénáře jsou relativně rovnoměrně zastoupeni jak ti, kteří jsou se stavem českého školství spokojeni, tak také ti, kteří se ke stavu školství staví více či méně kriticky. Nelze tedy říci, že by se proti současnému stavu a pro výrazné posílení funkcí a role školy zasazovali častěji lidé nespokojení s dnešní situací a podobou školství. Na další zajímavé a důležité socio-demografické charakteristiky příznivců jednotlivých scénářů se podíváme záhy.

Naopak zachování a zakonzervování současného stavu by si přála zhruba čtvrtina (26 %), v tomto ohledu konzervativnější, veřejnosti. Lze říci, že tito lidé jsou výrazně častěji spokojeni se stavem současného školství (27 % spokojených volí tento model vývoje, oproti tomu jen 19 % nespokojených)⁷, a přáli by si proto takovou podobu školy a školního vzdělávání, jakou sami absolvovali, případně takovou, jaká je momentálně k mání.

Descholarizační směr vývoje je pak celkově jasným outsiderem. Futuristický model učení prostřednictvím sítí a internetu by rádo v praxi vidělo 7 % české veřejnosti. Naprostým „propadákem“ je pak v prostředí české společnosti model tržní, tedy výrazná role tržních principů uplatněných při realizaci vzdělávání (cca 1 %). Tento směr vývoje přitom preferují zejména lidé, kteří jsou se současným stavem českého školství hluboce nespokojeni. Tito lidé mohou preferovat strategii, která opouští (exit) stávající převážně veřejný systém školství, a rostoucí měrou požadovat vzdělávací služby v soukromých školách či doplňkové komerční sféře (např. tutoring a doučování).

7 Jde o statisticky signifikantní rozdíl (Chí-kvadrát test Sig. = 0,00).

Graf 2: Preference budoucího vývoje školy (v % preferenčních odpovědí)

Zatímco srovnání rodičovské a nerodičovské populace v případě percepce budoucího vývoje (viz výše) nepřináší žádné statisticky ani věcně signifikantní rozdíly, názory na ideální podobu budoucí české školy a vzdělávání přinášejí statisticky signifikantní rozdíly obou skupin (Chí-kvadrát test, Sig. = 0,057). Statisticky spolehlivé rozdíly se také týkají poptávky různých generací (Sig. = 0,00), vzdělanostních skupin (Sig. = 0,00) a lidí s různou politickou orientací (Sig. = 0,00). Naopak nebyl zaznamenán rozdíl v požadavcích mužů a žen, role genderově zabarvených pohledů tedy v našem případě nehraje roli.

Rodičovská populace má tendenci chápat zakonzervování současného stavu a podoby školy jako nežádoucí výrazně více než širší nerodičovská veřejnost (21 % rodičů vidí tento směr vývoje jako ideál, oproti 27 % nerodičovské veřejnosti). Rodiče oproti tomu častěji favorizují rescholarizační scénář vývoje školy nabízející výrazně zvýšenou kvalitu vzdělávání (54 % vs. 48 % u nerodičovské populace). Tito rodiče, aby dosáhli změny požadovaným směrem, mohou ve zvýšené míře volit strategii volby jiné školy (*exit strategy*), nebo se mohou pustit do snahy změnit stávající školu zevnitř svou zvýšenou participací v dostupných formálních strukturách (např. rady škol) a svým angažmá a tlakem v neformálních sítích (*voice strategy*). Také se mohou spolu s další podobně smýšlející veřejností pustit do kolektivní akce a snažit se prosadit změny na úrovni vzdělávací politiky a celého systému, zejména pak, jsou-li jejich preference stran ideální školy provázené nespokojeností se současným stavem českých škol a školství. Jak se bude reálně tato poptávka manifestovat (zda převáží kolektivní, či individuální formy, strategie exitu, nebo snahy

pozvednout svůj hlas) není zcela jisté, nicméně existuje určitý potenciál změny podoby českých škol, který pramení z poptávky po něčem, co v současné době není příliš nabízeno. Oproti tomu jdou navíc nezanedbatelné konzervativní síly, které požadují současnou podobu základních škol.

Podívejme se dále na nastupující mladou generaci (18-29 let), jejíž poptávka bude patrně v příštích letech hrát rostoucí roli. Tato generace je specifická v tom ohledu, že oproti jiným skupinám výrazně častěji požaduje futuristický model vzdělávání mimo školní třídy a prostřednictvím internetu (15 % mezi mladými lidmi vs. průměrných 7 %). Mladí lidé si naopak relativně méně často než ostatní přejí, aby se škola stala centrem společenského života komunity (11 % vs. průměrných 18 %). Zajímavé je zde zjištění, že struktura názorů odhadujících pravděpodobný budoucí vývoj mezi mladými lidmi odpovídá výrazně také struktuře jejich poptávky po žádoucích scénářích vývoje: nejvíce ze všech generací očekávají, že scénáře, které si přejí, se také v realitě pravděpodobně prosadí. Jde o generaci, která patrně nejvýrazněji zachytila nástup informačních a komunikačních technologií a očividně k nim má vřelejší vztah než ostatní kohorty i co do jejich aplikace na fungování vzdělávacích institucí.

O něco starší generace třicátníků (30-39 let) se pak odlišuje jen v tom ohledu, že nepatrně více než ostatní horuje za prosazení tržních principů do základního vzdělávání (adjustované reziduum 2,7), z věcného hlediska je tento rozdíl nicméně spíše zanedbatelný (3 % vs. průměrné 1 %). Jde o generaci, která svůj profesní a kariérní život začínala v době převratných společenských změn po listopadu 1989, kdy se ve veřejném diskurzu jednostranně akcentovala volno-tržní rétorika, důraz na privatizaci, deregulaci a zefektivňování či zeštíhlování veřejného sektoru. To může být jedno z možných vysvětlení této generační zvláštnosti. Bezpochyby nejzajímavější je generace čtyřicátníků, která se ve svých preferencích nejméně shoduje se všemi ostatními. Struktura jejich požadavků na podobu ideální školy se systematicky liší od ostatních populačních ročníků. Tato kohorta (narozená přibližně v letech 1960 až 1970) má výrazně odtažitější vztah ke konzervativnímu modelu školy (preferuje ho jen 20 % z nich vs. průměrných 26 % populace), ačkoliv již víme (viz výše), že tento model zároveň pokládá za pravděpodobnější než ostatní populační ročníky. Lidé vyrůstající a dospívající v normalizaci tedy poněkud „pesimisticky“ pokládají za dosti pravděpodobné něco, co vlastně příliš nechtějí. Zároveň se ale ve srovnání s ostatními vyslovují s větší intenzitou také proti dominanci tržních mechanismů v základním vzdělávání (0 % vs. průměrné 1 % a vs. 3 % mezi třicátníky) a proti zánikání školy na úkor virtuálních sítí a internetu (preferují 2 % vs. průměrných 7 %). Generačním favoritem je pak jednoznačně (adjustované reziduum 3,1) škola posilující svou roli a fungující jako významné centrum společenského života obce či městské čtvrti. Na závěr dodejme, že velkými příznivci zánikání školy ve prospěch internetu nejsou ani naši nejstarší respondenti (60-69 let), což však není nikterak překvapivé zjištění, protože v této generaci lze předpokládat největší distanci od nových technologií a jejich případnými sociálními či institucionálními aplikacemi.

Určité rozdíly v preferencích panují také mezi lidmi s různým vzděláním (to může být samozřejmě do určité míry svázáno a korelováno s populačními ročníky, není

však záměrem této studie podrobně rozkrývat vliv intervenujících proměnných, nicméně pokládáme za důležité čtenáře na tuto eventualitu upozornit). Vysokoškoláci o něco více než ostatní horují za školu jako centrum společenského života obce (26 % vs. 18 %). Naopak lidé s výučním listem a se střední školou bez maturity by relativně častěji rádi takovou školu, jako ji dosud známe, nežádajíce tak výraznějších změn (28 % z nich oproti průměrným 26 %, jde tedy spíše o subtilní tendenci), naopak lidé s učňovským vzděláním nebo střední školou bez maturity méně požadují zánik současné školy a vzdělávání na bázi sítí a internetu (3,6 % vs. 7 %).

Preference podoby základní školy z hlediska elektorátu politických stran pak hrají také svou roli a názory se mezi příznivci jednotlivých politických subjektů mírně liší. Voliči ČSSD jsou poněkud rozpolcení, protože oproti ostatním častěji požadují jak zachování současného stavu (30 % z nich vs. průměrných 26 %), tak také posílení funkcí školy, která se má stát centrem společenského života (22 % vs. 18 %). Naopak méně často v porovnání s ostatními požadují výrazné zvýšení kvality vzdělávání (stále však jde o majoritní názor většiny voličů ČSSD – tj. 43 % z nich, avšak oproti průměrným 48 %) a také vzdělávání na bázi internetu. Kupodivu se i přes svou levicovou stranickou preferenci od ostatních respondentů neliší v názoru na žádoucnost pronikání tržních principů do základního vzdělávání, nicméně v rámci voličů ČSSD jde o vysoce marginální skupinu, stejně tak jako i v rámci celé české populace (viz výše). To se týká také voličů KSČM, kteří však oproti sociálně demokratickým voličům relativně častěji než ostatní horují za výrazné zvýšení kvality vzdělávání (60 % komunistických příznivců vs. 48 %). Občanští demokraté (ODS) mají voliče, kteří se liší jen v tom, že relativně méně podporují konzervativní scénář (17 % vs. 26 %). To se týká také příznivců Strany zelených, kteří naopak o něco častěji požadují futuristický model založený na sítích a internetu (asi 10 % z nich). Zajímavé je snad ještě to, že mezi voliči KDU-ČSL se nevyskytuje výrazně vyšší poptávka po škole jako centru společenského života obce (snad proto, že v jejich případě je takovým centrem kostel nebo snad dokonce vinný sklípek, tudíž nepocitují potřebu substituuovat tyto instituce nějakými funkcionálními náhražkami). Za zmínku snad stojí také skutečnost, že její voliči nejsou ve srovnání s ostatními v případě preferencí modelu budoucí školy nijak vyhranění (vlastně se neliší od průměru v žádném ze scénářů).

Celkově vidíme, že by si lidé většinově přáli změnu směrem k výraznější rescholarizaci – posílení sociálních, ale zejména vzdělávacích, funkcí školy. Zároveň tomuto směru vývoje ale veřejnost většinově příliš nevěří, nejčastěji se totiž lidé domnívají, že vše půjde dál v zajetých kolejích a česká škola zůstane taková, jakou ji dosud známe. Navíc však značná část (zhruba čtvrtina) veřejnosti vlastně ani po žádné změně podoby a fungování školy příliš netouží, stávající stav je pro ni ideálem, jakákoliv změna pak v jejím konzervativním pohledu patrně jen změnou k horšímu. S tímto postojem (srov. Černý; Greger; Walterová; Chvál 2009) patrně souvisí i dlouhodobě vysoká spokojenost se stavem českého školství jako celku a taktéž se situací na úrovni jednotlivých stupňů vzdělávání. Rodiče pak lze chápat jako skupinu, která je o něco více nakloněna posilování role školy a její výraznější orientaci na procesy učení a zvýšení kvality vzdělávání, a to na úkor konzervativního scénáře, který

preferuje zachování současné podoby školy. Nicméně v tomto ohledu české rodiče nelze pokládat za nějak výrazně orientovanou a vyhraněnou zájmovou skupinu, rozdíl v jejich preferencích se liší spíše mírně (řádově v jednotkách procentních bodů) a rozhodně nemají kvalitativně odlišnou strukturu než zbytek společnosti (tj. v pořadí preferencí se neliší, liší se jen v důrazech).

4 ZÁVĚR: RESCHOLARIZACE JAKO FAVORIT A SLABINY APLIKOVATELNOSTI UNIVERZÁLNÍCH MODELŮ

Zdá se, že široká veřejnost ani čeští rodiče nemluví jednotným hlasem. Navíc v jejich pojetí ideální školy budoucnosti hraje nezanedbatelnou roli konzervativní scénář vývoje, který vidí jako ideál zachování stávajícího stavu. Celkově však přece jen převažují preference rescholarizace.

O relativně překvapivé zjištění jde v českém prostředí především o skupinu rodičů. Ti jsou v řadě vyspělých zemích (srov. OECD 2006) chápáni jako specifická a vůči zbytku veřejnosti výrazněji vyhraněná a vyprofilovaná zájmová skupina, která svou stále náročnější poptávkou určitého vzdělávání pro své děti iniciuje změny vzdělávací politiky i reálné podoby školy. Obecný model poptávkou stimulovaného školství z dílny OECD je v tomto světle zajímavý a podnětný z teoretického hlediska. Nelze ho však dle dostupných dat plně a bezzbytku aplikovat na českou realitu. Rodiče se minimálně v dimenzi poptávky po podobě ideální školy budoucnosti (konkrétně v poptávce po rescholarizačních scénářích vývoje) prakticky nijak neliší od ne-rodičovské populace.

Studie je založena na výzkumu realizovaném v rámci cíle 4 projektu LC06046 Centrum základního výzkumu školního vzdělávání. Na výzkumu a analýze dat se významně podíleli E. Walterová, D. Greger a M. Chvál.

LITERATURA

- AMD, 1995. *Vztah veřejnosti k otázkám školství*. Praha : AMD, 1995.
- AMD, 1996. *Vztah odborníků k otázkám školství*. Praha : AMD, 1996.
- ČERNÝ, K.; WALTEROVÁ, E. Vzdělávací potřeby pro 21. století. *Orbis Scholae*, 2006, roč. 1, č. 1, s. 60-77.
- ČERNÝ, K.; GREGER, D.; CHVÁL, M.; WALTEROVÁ, E. Školství očima české veřejnosti: percepce současného stavu a vývoje. *Orbis Scholae*, 2009, roč. 3, č. 3, s. 25-50.
- ČERNÝ, K. *Vzdělanostní společnost po česku?* Praha : Nakladatelství lidových novin, 2009.
- GELLNER, E. *Národy a nacionalismus*. Praha : Hříbal, 1993.
- GREGER, D. Současné trendy vývoje všeobecného vzdělávání. In KALOUS, J. (ed.). *Vybrané problémy vzdělávací politiky*. Praha : Karolinum, 2006, s. 39-50.
- HENDL, J. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha : Portál, 2004.
- HIRSCHAM, A. O. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge : Cambridge University Press, 1970.
- HUTMACHER, W. Visions of Decision-makers and Educators for the Future of Schools: Reactions to the OECD Scenarios. In *OECD What Schools for the Future?* Paris : OECD, 2001, s. 231-240.
- KOTÁSEK, J. Modely školy budoucnosti. In WALTEROVÁ, E. (ed.). *Rozvoj národní vzdělanosti a vzdělávání učitelů v evropském kontextu. 1. díl. Teoretické a komparativní studie*. Praha : PedF UK, 2002, s. 8-24.
- KOTÁSEK, J. Budoucnost školy a vzdělávání. In WALTEROVÁ, E. (ed.). *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*. Brno : Paido, 2004a, s. 441-484.
- KOTÁSEK, J. *Zpráva ze zahraniční služební cesty v rakouském Kremsu (pořádající Institut für Höhere Studien)*. Praha : ÚVRŠ-PedF UK, 2004b.
- MERTON, R. K. *Studie ze sociologické teorie*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- NEKOLOVÁ, M. Scénáře. In POTŮČEK, M. (ed.). *Manuál prognostických metod*. Praha : SLON, 2006, s. 173-179.
- OECD. *What schools for the Future?* Paris : OECD, 2001.
- OECD. *Demand-Sensitive Schooling?* Paris : OECD, 2006.
- PLANK, D. *Understanding the Demand for Schooling* [online] [cit. 24. září 2010]. Dostupné na WWW: <www.oecd.org/edu/future/sft>.
- STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno : Sdružení podané ruce, 1999.
- WALTEROVÁ, E.; ČERNÝ, K.; GREGER, D.; CHVÁL, M. *Školství – věc (ne)veřejná? Názory veřejnosti na školu a vzdělávání*. Praha : Karolinum, 2010 (v tisku).
- WELDON, B. Considerations for Higher Education System in Post-Communist Societies: A Current Look at Czech Higher Education. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 3, s. 375-392.